

ՄԵԼԻ

Տարեկան գինը 10 ռուբլի, կես տարվան 6 ռուբլի:
Առանձին համարները 5 կոպեկով:
Թիֆլիսում գրվում են միմյանի խմբագրատան մէջ:
Մեր հասցեն. Тифлисъ, Редакция „Мшакъ“.
Կամ Tiflis, Redaction „Mschak“.
Տէլէֆօն № 253.

Խմբագրութիւնը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(բացի կիրակի և տօն օրերէն):
Գաղափարութիւնը ընդունվում է ամեն լիզուով:
Խմբագրութիւնները համար վճարում են
իւրաքանչիւր բառին 2 կոպեկ:
Տէլէֆօն № 253.

ՀԱՅԿԵՍՏԱՆԻ ԳԵՂԱՐԱՅԻՆ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

ԲՈՎԱՆԳԱՎՈՒԹԻՒՆ

Անգործ ենք մնում.— Ներքին Տեսութիւն.
Մամուլ. Փորձնական ազգային Երեսման. Նա-
մակ Խմբագրութեան. Ներքին լուրեր.— ԱՐՏԱ-
ՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Նամակ Ֆրանսիայից. Ար-
տաքին լուրեր.— ՀԱՅԿԵՍՏԱՆԻ.— ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒ-
ԹԻՒՆՆԵՐ.— ԲՈՎԱՆԳԱՎՈՒՄ. Ինչ է գեղա-
րուեստը:

ԱՆԳՈՐԾ ԵՆՔ ՄՆՈՒՄ

Մօտ մի ամիս է, որ Կովկասի բարձր իշ-
խանութիւնը հրատարակեց իր այն շրջա-
բերականը, որով առաջարկվում է այժմից
իսկ առողջապահական նախապատրաստու-
թիւններ տեսնել, որպէս զի եթէ Կովկա-
սի սահմաններում յայտնվելու լինի տա-
րափոխիկ հիւանդութիւն, մենք յանկար-
ծակի եկածի նման չը լինենք և կարո-
ղանանք աջակցութեամբ կուռն անկոչ հիւ-
րի դէմ: Այդ կարգադրութեան առիթով
մենք մեր լրագրում ցանկութիւն յայտնե-
ցինք, որ մեր երկրի ազգաբնակչութիւնը
լիով աջակցութիւն ցոյց տայ տեղական
իշխանութիւններին, հասկանայ որ չէ կա-
րելի ձեռքբերել ծալած նստել և սպասել,
որ ամեն ինչ կատարել ոտակաւորութիւնը:
Կովկասեան բոլոր քաղաքները այժմ վայել-
ում են ինքնավարութիւն, որի բուն նը-
պատակն է քաղաքացիներին համարաշի-
ն գործակցութեամբ դնել առողջապահական
բարեկեցիկ պայմաններին մէջ: Ներկայ դէպ-
քում քաղաքային վարչութիւնները պիտի
ցոյց տային իրանց ամբողջ եռանդը, պի-
տի ցոյց տային թէ որքան լաւ են ըմբռ-
նում իրանց անմիջական պարտաւորու-
թիւնները:

Բայց մինչև այժմ միայն Թիֆլիս քաղա-
քը կազմեց մի յատուկ աստիճանական
յանձնաժողով, որ, ինչպէս յայտնի է մեր
ընթերցողներին, արդէն գործում է և մի
շարք որոշումներ է կայացրել ժամտախտի
դէմ կուռնելու համար: Առ այժմ այդ կար-
գադրութիւնները մեծ մասամբ միայն
թղթի վրա են և մենք դեռ կը տեսնենք
թէ կովկասեան մայրաքաղաքը ինչպէս է
կարողանում խօսքը գործ դարձնել: Եւ

մեզ հետաքրքրող հարցը այդ չէ: Եթէ
Թիֆլիսի աջողիկ նայ իսկ հրաշքներ կա-
տարել, այդ չի լինի մի համոզիչ նշան
թէ Կովկասը այնքան զարգացել է, այն-
պիսի ինքնաշահանքութեան է հասել, որ
գիտէ ժամանակին պատրաստվել, զինվել
թշնամու դէմ: Թիֆլիսը Թիֆլիսի համար
է: Իսկ ի՞նչ են անում մեր գաւառները:
Այնտեղից գործունէութեան լուրեր չեն
հասնում մամուլին. ըստ երևոյթին, այն-
տեղ առում են. «է՛հ, ինչ կայ, դեռ այ-
սօր փտանջ չէ սպառնում, երբ ժամանակը
կը գայ, մենք էլ մի բան կանենք»:

Այսպէս խօսել գիտէ միայն ասիական
դանդաղությունները, անտարբերութիւնը:
Առօրեայ հազարաւոր դէպքեր բաւական
շատ խրատներ պիտի տուած լինէին մեր
ժողովուրդին. նրանք հասկացրած պիտի լի-
նէին, որ ժամանակին միջոցներ ձեռք առ-
նելը թշնամուն կիսով չափ յաղթել է նը-
շանակում: Բայց մեր ասիացի ժողովուրդը
կենտրոնը դասեր առնել չը գիտէ. մեր մէջ
դարձելը դասեր առնել չը գիտէ. մեր մէջ
դեռ շատ ուժեղ է կոյր հաւատք ձգա-
տաբեր վերաբերմամբ, մենք շատ ենք սի-
րում կրկնել «ինչ լինելու է, կը լինի»:
Այս թշուառ մտայնութիւնն է պատճառ,
որ մենք չենք կարողանում ինքնօգնու-
թեան որեւէ շղարկելի գործ ստեղծել հա-
սարակական աշխատելու ժամանակ. կը գայ
սով—մենք անպատրաստ ենք, կը գայ հի-
ւանդութիւն—գարձալ անպատրաստ ենք:
Հայրերից, պապերից սովորել ենք, որ շարժ-
վել, մի բան անել հարկաւոր է միայն այն
ժամանակ, երբ անողը թշնամին արդէն
ծեծում է մեր դուռը: Եւ չենք ուզում
ականջ դնել այն նոր ձայնին, մեր ժամա-
նակի այն անուրանալի ճշմարտութեան,
որ ասում է թէ չէ տուժում, չէ յաղթ-
վում միայն նա, ով ընդունակ է թշնա-
մուն հեռուից տեսնել և պատրաստ լինել:

Այդ բանը չը հասկանալուց է, որ մենք
կարծում ենք թէ պատրաստվել նշանա-
կում է ընդունել, որ տարափոխիկ հիւան-
դութիւն անպատճառ պիտի լինի: Ո՛չ:
Նոր հնդկաստանում սաստկանում է ժա-
նտախտը, և մեզ առում են թէ պէտք է
պատրաստվել, այդ չէ նշանակում թէ

ժանտախտը անպատճառ պիտի գայ մեզ
մօտ: Մենք պարտաւոր ենք, մեր սեփական
օգտի համար, պատրաստ լինել, մենք պի-
տի ենթադրենք թէ սարսափելի թշնամի
կարող է մեզ էլ այցելել: Եւ եթէ նա
չայցելէ, մի թէ կորած կը լինեն մեր
պատրաստութիւնները—Ամենևին ոչ: Մեր
կենտրոնը առողջապահական գիտութեան
պահանջներին մօտեցնելը մի ահագին հարց
է, որ մեր մտածողութիւններին, մեր ջան-
քերի առարկան պիտի լինի: Բաւական է
մի մի անգամ ականջ դնել թէ ինչ է ա-
սում գիտութիւնը և ապա նայել մեր ի-
րականութեան. այդ ժամանակ միայն մենք
կարող ենք զգալ թէ որքան սարսափելի
պայմաններով ենք շրջապատված: Թւանք-
շանները, գիտական ապացոյցները մեզ
համար համոզիչ չեն լինում կենտրոնի սո-
վորական պայմանների մէջ: Միայն այն-
պիսի դէպքերում, երբ մենք սպասում ենք
խօսքային, ժանտախտի կամ մի այլ համա-
ձարակի պէս ահաւել թշնամուն, որ իւր-
նայել չը գիտէ, միայն այդ ժամանակ մենք
ստիպված ենք լինում մտածել մեր
քաղաքի կամ գիւղի մաքրութեան մա-
սին և մի յայտնի աստիճանի յօժարու-
թեամբ կատարում ենք գիտութեան պա-
հանջները, այն պահանջները, որոնք միշտ
ամեն օր պիտի կատարված լինէին: Ու-
րեմն մենք ոչինչ չենք կորցնի, եթէ այն
թշնամին, որի համար պատրաստվում էինք,
չը գայ մեզ մօտ: Ընդհակառակն, մեր օ-
գուտը ակնհիշ է...

Անհրաժեշտ է, որեմն, մեծ ուշադրու-
թեամբ վերաբերվել մեր կառավարութեան
հրաւերին, գործել, չը լինայելով միջոց
ու եռանդ: Մենք անգործ ենք, իսկ սա
կատարեալ յանցանք է: Մեզ չի ուրախա-
ցի Թիֆլիսի կամ մի այլ քաղաքի ասանձ-
նապէս աչքի ընկնող գործունէութիւնը:
Մենք շատ ուրախ կը լինենք, եթէ ամեն-
քը համակրեն գործելու մի ընդհանուր ե-
ռանդով և մեր երկրի բոլոր անկիւնները
հասկանան ու գործադրեն այն, ինչ այն-
քան հարկաւոր է մեր բարեկեցութեան
համար:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Մ Ա Մ Ո Ւ Լ

Աշխատաւոր դասակարգի կրթութիւնը, որ
այնքան հարկաւոր է թէ նրա և թէ հասարա-
կութեան բարեկեցութեան համար, մի մեծ յաղ-
թանակ տարաւ: Այս տարի Անգլիայի Օքսֆորդ
քաղաքում բացվեց մի համալսարան յատկապէս
բանուորների համար: Եւ բացողը անգլիական
կառավարութիւնը չէր, այլ մի երկրաստորդ ա-
մերիկացի, որ թէ հարկաւոր դրամական նուէր
տուեց և թէ անձամբ գործի գլուխ կանգնեց:
Փետրվար ամսին Օքսֆորդում կազմված մի մեծ
ժողովի մէջ երկրաստորդ բարեգործը, ինչպէս
հաղորդում է ֆրանսիական «Revue des Re-
vues» հանդէսը, ասաց, որ անհրաժեշտ է բաց
անել մի կոչէժ, որի մէջ ուսանողները կը սո-
վորէին քաղաքային դառնայ թէ իրանց հայրե-
նիքի և թէ աշխարհի բարօրութեան համար:

Այս հիմնարկութիւնը—ինչպէս ասաց ճա-
ռախօսը—պիտի դառնայ ազդեցութեան
գերեզման, որովհետև բանուորների ամբողջ
հիմնարկութեան ծանօթանալով համայնական
հարցերին հետ, ընդունակ կը դառնայ գիտակի-
ցաբար վերաբերվելու այն հեռանկարներին,
որոնք գծագրվում են նրա առաջ և մերձեց
այդ հեռանկարները կամ ընդունել նրանց ոչ
թէ քննադով, այլ գիտական պատրաստու-
թեան հիման վրա: ճառախօսը երկու խօսք
հին համալսարանների մասին և յայտնեց, որ
դրանք պիտի չարունակեն իրանց գոյութիւնը.
բայց դրանց հետ մի շարքում պիտի կենտրո-
նանան նոր հիմնարկութիւններ, որոնք ընդ-
թայի օղակների պէս պիտի միացնեն հին համա-
լսարաններում աւանդվող գիտութեան իղէա-
կական շրջանը բանուորական կենտրոն գործ-
նական շրջանի հետ: Նոր հիմնարկութիւնը
պիտի նուիրվի բոլոր ազգերի միացման դա-
ղափարին և պիտի աշխատէ խաղաղութիւնը
և ազատութիւնը պաշտպանելու համար:
Առ այժմ համալսարանում ուսանողները
բազմաթիւ չեն, բայց եղանակներ էլ բաւական
են ցոյց տալու թէ որքան համակրելի հիմնա-
րկութիւն է դա: Ուսանողներին մէջ կան երկու
արեւմտեան, չըմանական լինող, կաթնասնոր
վարպետ, մազործ, երկրագործ, հեռագրական
պաշտօնային, գրաւոր, բժիշկ, երեք գործակա-
տար: Համալսարանը ստանկու համար պէտք է
սկզբնական լաւ կրթութիւն ունենալ: Կարելի է
միայն ուրախանալ, որ այդ տեսակ մարդկանց

են միայն ներքինին, դպիրը, կինը և աքեղան.
հետզհետէ ոյժ է ստանում ճգնաւորութիւնը և,
նրա հետ միասին, խառնաճեղք դէպի թուրա-
մորթ երազանքները, յատարակ վիճաբանութիւն-
ները, թղթակցութիւնը և ճամարտակութիւնը:
Բիւզանդիայի մայրաքաղաքայինները փոխա-
րինում են յուսեց բաշարի ըմբռնելին և հոռ-
մայեցիները տոկուն զինուորներին: Սակաւ առ-
սակաւ արգելվում են կենդանի տիպարների ճա-
նաչութիւնը և ուսումնասիրութիւնը: Այլ ևս
չեն տեսնում նրանց, աչքի առջև կան միայն
հին վարպետների երկերը և գեղարուեստով պա-
րագողները ընդօրինակում են այդ երկերը:
Շատ չանցած ընդօրինակում են միայն պատճէն-
ների պատճէնները, և այդպէս յաջորդաբար,
այնպէս որ ամեն մի սերունդ մի աստիճան ա-
ւելի է հեռանում նախադարձից: Արուեստա-
գէտը չունի այլ ևս իր սեփական գաղափար
և զգացմունքը. նա ծրարանելու (calquer) գոր-
ծի է միայն: Սկզբեցու հարկերը հեշտում են,
որ նա չէ յօրինում ոչինչ, այլ օրինակում է այն
գծերը, որ ցոյց է տալիս աւանդութիւնը և որ
ընդունել է հեղինակութիւնը: Արուեստագէտի
այդ անշատում բուն տիպարից հասցնում է
գեղարուեստը այն վիճակին, որ մենք տեսնում
ենք Ռաւեննայում: Հինգ դար անցած՝ մարդուն
չեն կարողանում այլ ևս պատկերացնել այլապէս
բան նստած կամ կանգնած, այն էլ պիտի ու
կոտրվածի տեսք ունեցող ձեռք ու ոտքով,
տախտականման շրջապատով, այնպէս որ կար-
ծէք մարդիկ չեն նկարված, այլ փայտէ խրտուի-
լակներ:

Այդ օրինակը, որի նմանները շատ կարելի է
բերել, և վերոյիշեալ բոլոր փաստերը ապացու-
նում են միայն ներքինին, դպիրը, կինը և աքեղան.
հետզհետէ ոյժ է ստանում ճգնաւորութիւնը և,
նրա հետ միասին, խառնաճեղք դէպի թուրա-
մորթ երազանքները, յատարակ վիճաբանութիւն-
ները, թղթակցութիւնը և ճամարտակութիւնը:
Բիւզանդիայի մայրաքաղաքայինները փոխա-
րինում են յուսեց բաշարի ըմբռնելին և հոռ-
մայեցիները տոկուն զինուորներին: Սակաւ առ-
սակաւ արգելվում են կենդանի տիպարների ճա-
նաչութիւնը և ուսումնասիրութիւնը: Այլ ևս
չեն տեսնում նրանց, աչքի առջև կան միայն
հին վարպետների երկերը և գեղարուեստով պա-
րագողները ընդօրինակում են այդ երկերը:
Շատ չանցած ընդօրինակում են միայն պատճէն-
ների պատճէնները, և այդպէս յաջորդաբար,
այնպէս որ ամեն մի սերունդ մի աստիճան ա-
ւելի է հեռանում նախադարձից: Արուեստա-
գէտը չունի այլ ևս իր սեփական գաղափար
և զգացմունքը. նա ծրարանելու (calquer) գոր-
ծի է միայն: Սկզբեցու հարկերը հեշտում են,
որ նա չէ յօրինում ոչինչ, այլ օրինակում է այն
գծերը, որ ցոյց է տալիս աւանդութիւնը և որ
ընդունել է հեղինակութիւնը: Արուեստագէտի
այդ անշատում բուն տիպարից հասցնում է
գեղարուեստը այն վիճակին, որ մենք տեսնում
ենք Ռաւեննայում: Հինգ դար անցած՝ մարդուն
չեն կարողանում այլ ևս պատկերացնել այլապէս
բան նստած կամ կանգնած, այն էլ պիտի ու
կոտրվածի տեսք ունեցող ձեռք ու ոտքով,
տախտականման շրջապատով, այնպէս որ կար-
ծէք մարդիկ չեն նկարված, այլ փայտէ խրտուի-
լակներ:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԻՆՉ Է ԳԵՂԱՐԱՅԻՆՍԵՐ

(Ըստ Տէնի)

II

Իր ուսումնասիրութեան մեթոդը պարզելուց
յետոյ Տէն աշխատում է որոշել, թէ ինչու են
կայանում գեղարուեստի էությունը:

Այդ նպատակով հինգ մեծ գեղարուեստնե-
րից, — բանաստեղծութիւն, քանդակագործու-
թիւն, նկարչութիւն, ճարտարապետութիւն և
երաժշտութիւն, — նա առժամանակ մի կողմ
է թողնում վերջին երկուսը և զբաղվում է
սկզբում միայն առաջին երեքով, որոնք մի ընդ-
հանուր յատկութիւն ունեն, այն է՝ բոլորն էլ
փոքր լի շատ է նման ողակաւ արուեստներ են:

Առաջին հայեացքից, ասում է Տէն, այնպէս
է թուում, թէ հենց այդ է նրանց էական յատ-
կութիւնը և թէ նրանք նպատակը կայանում է
ըստ կարելոյն ճշգրտայն նմանողութեան մէջ:
Պարզ է, որ արձանը, նկարը, դրաման, վէպը
և այլն պէտք է շատ մօտիկ նմանութիւն ունե-
նան իրական կեանքին, պէտք է ճշգրտեմամբ
վերաբերաւորեն իրականութիւնը: Եւ իրօք, եթէ
նմանութիւնը թերի է լինում կամ անճիշդ,
մենք ասում ենք արձանագործին՝ «Այդպէս չը
պիտի շինել կուրծքը կամ արունքները»: Գրողին
ասում ենք՝ «Երբեք մարդս չէ զգացել և մտա-
ծել այնպէս, ինչպէս դուք էք ենթադրում», և
այլն:

Բայց կան և ուրիշ աւելի զօրեղ ապացոյցներ

և ամենից առաջ՝ առօրեայ փորձը: Եթէ ըննե-
լու լինենք, թէ ինչ է կատարվում արուեստա-
գէտի կենտրոնում, կը նկատենք, որ նա սովորա-
բար բաժանվում է երկու մասի: Առաջին կէտի
ընթացքում, իր տաղանդի երկրաստորդութեան
և հասունութեան միջոցին, արուեստագէտը զի-
տում է առարկաները, ուսումնասիրում է նը-
րանց սիրով ու մանրակրկիտ կերպով, ճիշ-
թափում ու չարաբար նրանց վերաբերաւորելու
համար և վերաբերաւորում է ամենաբարեկեցիկ
և նոյն իսկ չափազանցած հարապատութեամբ:
Հասնելով կենտրոնի մի որոշ վայրկեականին, նա
սկսում է կարծել, թէ այժմ արդէն բաւական
նախապէս ճանաչում է իրականութիւնը, նա այլ
ևս չէ գտնում նրանում ոչ մի նոր բան. այն
ժամանակ նա մի կողմ է դնում կենդանի տի-
պարները և իր փորձառութեան ընթացքում
հաւաքած դեղատոմսերով արուեստակում
է մի դրամա կամ վէպ, մի նկար կամ արձան:
Առաջին շրջանը ճշմարիտ զգացմունքի շրջանն
է, երկրորդը՝ սեկնեկնաբանի (la manière) և
անկման:

Նոյնն է ապացուցանում և դանազան դպրոց-
ների պատմութիւնը: Բոլոր գեղարուեստական
դպրոցները այլապես կան և ընկնում հենց
այն պատճառով, որ մոռացութեան են տալիս
ճիշդ նմանողութիւնը և անտես են անում կեն-
դանի տիպարները: Վերջինք մի օրինակ,—
քանդակագործութեան և նկարչութեան անկու-
մը հին դարերում:

Այդ անկման մասին որոշ գաղափար կազ-
մելու համար բաւական է իրար յետեւից այցե-
լել Պոմպինի և Ռաւեննայ: Պոմպինի նկարչու-
թիւնն ու քանդակագործութիւնը առաջին դա-

րից են մնացած. Ռաւեննայի մօզաիկները վե-
ցերուրդ դարի բանքն են: Այդ հինգ հարկեր տա-
րիների միջոցում գեղարուեստը անուղղելի կեր-
պով եղծվել է, և այդ անկումը ամբողջապէս
առաջ է եկել կենդանի տիպարների մոռացման
չնորհիւ: Առաջին դարում դեռ ևս գոյութիւն
ունէին յունական մարդաբանի բարբերը և հե-
թանոսական ճաշակները: Մարդիկ արձակ շո-
րեր էին հագնում, ուրախութեամբ հանվում
էին, գնում էին լողաբանները, մերկամարմին
մարզվում էին, ներկայ էին լինում կրկնա-
մարտերին և դեռ ևս սիրով ու խելամուծեմ
գնում էին կենդանի մարմին եռանդալից դրքե-
րը. նրանց քանդակագործները, նրանց նկարիչնե-
րը չըջապատված էին մերկ կամ կիսամերկ տի-
պարներով և կարողանում էին վերաբերաւորել նը-
րանց: Այդ է պատճառը, որ դուք կը տեսնէք Պոմ-
պինիում պատերի վրա, փոքրիկ աղօթարաննե-
րում, ներքին բակերում գեղեցկատես պարող կա-
նայք, կայառու և սեղ հերոսներ, հուճկու լանջեր,
թիթեռնաշարժ ոտներ և մարմին բոլոր շարժումը-
ներն ու ձևերը՝ վերաբերաւորում այն աստիճան
ճշգրտեմամբ և այն աստիճան ազատութեամբ,
որոնց չէ կարողանում հասնել այժմ ամենա-
մանրակրկիտ ուսումնասիրութիւնը: Հետեւեալ
հինգ դարերի ընթացքում սակաւ առ սակաւ
փոխվում է ամեն ինչ: Անհետանում են հեթա-
նոսական բարբերը, մարդաբանի սովորոյթները,
աղօթարանը դէպի լիակատար մերկութիւնը:
Մարմինն այլ ևս չի ցոյց չէ գրվում. նա ծածկ-
ված է այժմ բարդ զգեստներով և կորչում է
աղաղագործների, ծիրանիների և արեւելեան ծոխ
արդուզարդի մէջ: Գին չունեն այլ ևս ըմբռն-
ու արքունի հասած պատանին. այժմ յարգի

